

KENTLERİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ SÜREÇLERİNDE TÜRK HALKBİLİMİ

The Place and Importance of The Folklore in the Process of
Formation and Development of the Cities

Arts et traditions populaires turques d'après les formations et les
développements des villes

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ*

ÖZET

Türkiye'de halkbilimi çalışmaları, "kır ve köy" temelinde sürdürülmektedir. Tarihsel Türk kentlerinin oluşum ve gelişim süreçlerinin halkbilimi ürünleri üzerindeki etkisini araştırmak, ilgi görmemektedir. "Halk" ve "Gelenek" kavramları yeniden tanımlanmalı ve tarihsel kentlerin halkbilimi verimleri araştırılmalıdır. Konu ulusal kalıtın küreselleştirilmesi sorunu çerçevesinde ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Kent, Halk, Halkbilimi, Ulusal Kalıt, Küreselleşme

RÉSUMÉ

Les études des arts et traditions populaires sont continuées à la base de la campagne et du village en Turquie. On ne fait pas le recherche sur les effets des produits des arts et traditions populaires au regard des processus des formations et des développements des villes historiques. On doit redéfinir les concepts de "peuple" et de "tradition" et on doit rechercher les produits des arts et traditions populaires des villes historiques. Il faut examiner les produits des arts et traditions populaires au regard de la mondialisation du patrimoine national.

Les Mots Clés

Ville, Peuple, Arts et Traditions Populaires, Patrimoine National, Mondialisation

XIX. yüzyılda, Batı Avrupa'da başlayan halkbilimi araştırmalarının dinamik yüzünü, "ilkel", "yerel" veya "ulusal" olarak nitelendirilen sözlü kültür konuları oluşturdu. Devletlerin ulusallaşma ve sınıfsallaşma veya ulusal ve sınıfsal devletlerin oluşum süreçlerinde de halkbiliminin bu yönüne son derece abartılı vurgular yapıldı. Bu abartılı vurguların sonunda, kimi halkbilimciler tarafından "kent", "durur pınarlardan akıp gelen ulusal kültürleri yok eden bir yozlaşma sürecinin ürünü ve sonucu", buna karşılık "kır" ve "köy" ise, bu olumsuz sürece direnmenin simgesi gibi yorumlandı. Bu yorumlamanın en aşırı örneklerini ise, imparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde, Türkiye'de yapılan halkbilimi çalışmalarında

bulabiliriz. Osmanlı kent kültürüne karşı duyulan ulusalcı soğukluğun, kentin "burjuva" dokusuna karşı çıkan sınıfsalcı düşmanlıkla kesiştiği son dönemlerin siyasal ortamı, Türkiye halkbilimi araştırmalarının "kırsal" yüzünü desteklemiş, böylece kentte yapılan halkbilimi araştırmalarında bile köyün izleri sürülmüştür. Bu anlayışın günümüzde de korunduğu Türk üniversitelerinde halkbilimi veya halk edebiyatı kürsülerinde yapılmakta olan tez ve diğer çalışmalarda kolaylıkla görülmektedir.

Halkbilimi çalışmalarının doğuş ve kırsala yönelik gerekçelerinin gerek dünya gerekse Türkiye açısından aradan geçen iki yüzyıl sonra aynen sürdüğü düşünülemez. Yüzyılımızda köylü nüfusun hız-

* H.Ü. Ed. Fak. Türk Halkbilimi/Universität d'Hacettepe, Faculté des lettres, département du folklore turc.

la eriyerek kentlileşmesi, halkbilimciler tarafından önceleri alanın daraldığı şeklinde yorumlanmış, daha sonraları ise “kent folkloru” kavramı üretilerek ve bu yönde çalışmalar yapılarak, halkbilimi disiplinine yeni bir açılım ve ivme kazandırılmıştır. Halkbilimi çalışmalarında köklü değişiklikler yapan bu açılım, kuram ve yöntem temelinde Türkiye’den yeterince izlenememiştir.

Çağımız kentlerinde oluşan “folklor”un halkbilim otoritelerince ciddi bir araştırma alanı olarak kabul edilip araştırılmasına paralel olarak, halkbilim ürünlerinin tarihi bakımından “eski kentlerin folkloru” üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

İki yüzyıldır Türk halkbilimi çalışmalarının merkezinde kır ve köyün yer alması, Göktürk çağından günümüze kadar farklı coğrafyalarda farklı nitelikleri olan kent soylu uygarlıklar kuran veya kurulu uygarlıklara katkı sağlayan Türklerin halkbilimi ürünlerinin tarihinin ve özelliklerinin kavranması bakımından yetersiz kalmaktadır. Türkiye köylerinde yapılan halkbilimi derlemelerine dayalı çözümlenmelerin imgesel “Ortaasya” veya “Antik Anadolu”dan söz açarken, özellikle Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı kent uygarlıklarının Türk “folkloru”nu yapılaştıran etkilerinin sorgulanmaması örnek verilebilir.

Sosyal bilimler uzmanlarının uzlaşma eğiliminde olduğu bir kuram olarak söylenebilir ki, insanlığın gelişimini hızlandıran uygarlıklar ve daha büyük kitlelere ulaşabilen kültürel kazanımlar, geçmişin ve günümüzün kentlerinde oluşmuş veya gelişmiştir. Öte yandan, kente ait bir çok kültür ürünü, kuramsal olarak “folklorun kadrosu” çizelgelerinde yer almaktadır. Bu nedenle, tarihsel ve güncel Türk kentlerinin oluşum ve gelişim süreçlerinin halkbilimciler tarafından izlenmesi gerekmektedir. Tarihçilerin eski kentlere

yönelen “toplumsal tarih” dikkatini, halkbilimcilerin günümüz kentlerine yönelik “kent folkloru” eğilimiyle birleştiren bir yöntemin denenebilirliğinden söz açılabilir.

Türk kentlerinin kuruluş ve gelişmeleri, mahalle, sokak, ev ve bahçeleri, dinî, resmi ve sivil kurum, yapı ve bunlara bağlı törenler, sosyal statü ve etnik köklere göre yerleşmeler, eğitim yöntem ve kurumları, eğlence biçim ve mekanları, sanat ve zanaat üretimleri gibi toplumsal dokuyu belirleyen ve halkbilimi alanına giren bütün unsurları dikkate alınarak ve geçirilen tarihsel ve kültürel süreçler izlenerek incelenmelidir.

Böyle bir yöntem çerçevesinde kentte oluşan her türlü kültürel olgu, halkbiliminin inceleme veya yararlanma alanına girecektir. Buna bağlı olarak, Türkiye köy ve kır hayatının halkbilimi ürünlerini incelerken de, Ortaasya veya Antik Anadolu ile çağları aşarak kurulan “duygusal” ilişki, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı kentlerinin köprülerinden geçmek durumunda kalacak, böylece afakî değerlendirmelerin önüne geçilebilecektir.

Halkbilimi çalışmaları kentlere doğru kaydırılırken, kır ve köy temelinde ve kültürel üretim ve iletişimlerini “yazısız” ortamlarda oluşturanların geleneklerinin yanında, kent temelinde ve “yazılı” ortamlarda oluşan gelenekler ve buna bağlı olarak, halkbiliminin doğduğu dönemde aşırı önemsenerek adeta tek çalışma alanı haline getirilen kır kökenli “dilden kulağa” hitap eden sözel ürünlerin yanında, kentin “elden göze” hitap eden son derece sanatsal halkbilimi ürünleri de halkbiliminin inceleme alanına katılacaktır.

Tarihsel kentin yazılı kültür ortamlarının geleneklerini inceleme alanına eklemek, halkbiliminin inceleme alanına giren ürünlerin tarihsel sürekliliğini, yerleşim mekanlarının ve gelenekleşme biçimlerinin sınırlarına hapsedmeden inceleme

kolaylığı sağlayacağı gibi, gelenek oluşturulan kültür değerlerinin bütünlük içinde görülüp yorumlanmasının önündeki engelleri kaldıracaktır. Bu yaklaşım, “çağdaş kentin folkloru” bağlamında önem kazanan halkbilimcileri, kültür araştırmalarının odağına taşıyacaktır.

Halkbiliminin doğduğu yüzyılın son derece önemli kuramsal yaklaşımları, günümüzde önemini ve anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. Baş döndürücü iletişim ve ulaşım imkanlarıyla dünyanın hızla yeni bir biçim aldığı, ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşmenin bölgesel nitelikli de olsa kurumsallaştığı günümüz dünyasında, halkbilimcilerin iki yüzyıl önceki kaygılarını günümüzde olduğu gibi sürdürmek ne mümkündür ne de gereklidir.

Kültürden kültüre, ülkeden ülkeye “blok” halinde kültürel aktarımların yaşandığı günümüzde, kültürün sürekliliğinin “korunarak” değil “yayılarak” sağlanabileceği, aksi durumunda yerel kültürlerin yok olma sürecine gireceği olgusu karşısında, genelde Türk sosyal bilimcilerinin özelde Türk halkbilimcilerinin araştırma yöntem ve stratejilerini yeniden gözden geçirmeleri ve halkbiliminin inceleme alanına giren Türk kültür ürünlerini insanlığın evriminin basamaklarını oluşturmaya çalışan bilimlere ham malzeme veren ilkel kültürler kategorisinde çalışmak yerine, kültür verimlerini yerelden ulusala ulusaldan küresele kazandırma süreçlerine hizmet edecek biçimde araştırmaları gerekmektedir. Kültür araştırmalarının son derece pahalı, zahmetli ve bu oranda stratejik olduğunun bilindiği çağdaş dünyada, halkbiliminin Türkiye’de öğrencilerle hocalar arasında cereyan eden bir sınıf içi faaliyet derecesine indirgenmiş olması açmazında yönetim katmanlarının alanı tanımayan duyarsızlığının yanında, alanın uzmanlarının kültür ürünlerinin üretim ve tüketim dinamiklerini araştırma alanlarının bir parçası ha-

line getirememiş olması gerçeğinin yattığını da söylemeliyiz.

Kültür ürünlerinin üretim ve tüketim dinamiklerinin kavranması ve bu ürünlerin yerelden küresele kazandırılması süreçlerinde, köy ve kırsal hayatının az sayıda yerel elemanın katılımı ile oluşan gelenek unsurlarının yanında, kent hayatının çevre kültürlerle bir biçimde temasa geçmiş, örgün eğitim süreçlerinden yararlanmış çok sayıda elemanın katılımı ile oluşan ve çoğu zaman kültürden kültüre aktarımda dil engeli bulunmayan “görsel” ürünlere dayalı geleneklerinden yararlanılmalıdır.

Bu yaklaşım, Türk halkbilimcisinin bilimsel bir araştırma alanı olarak bugüne kadar dikkatini yönelttiği konuların önemsiz veya değersiz olduğu düşüncesinin ürünü şeklinde anlaşılmalıdır. Bu konuda yapılan vurgu, halkbiliminin ihmal ettiği ama incelemesi gereken “kent geleneği”nin bilimsel derinlik ve stratejik gereklilik çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi ve yerelin ulusala ulusala küresele kazandırılması bakımından kentsel verimlerin kırsal ve köysel verimlere göre daha “küreselleşebilir” nitelikte olma özelliklerinden yararlanılmasının önündeki kuramsal engellerin kaldırılması üzerinedir.

Kent geleneğinin halkbiliminin içinde değerlendirilmesiyle, halkbilimcinin bugüne kadar uygulaya geldiği kimi yöntemlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir. Bunun sonunda, iki yüzyıl önceye dayalı “halk” tanımının “kent folkloru” çalışmalarını başlatan çağdaş halkbilimciler tarafından reddedilmiş olması gerçeği de göz önüne alınarak, öncelikle iki yüzyıl önceki tanımıyla “halk” adına bağlanan ürünlerin yeniden değerlendirilmesi ve “halk” adına bağlanmayan benzerleriyle birlikte incelenmesi sağlanacaktır.

Bu konuyu somutlaştıracak olursak, Türk kültürünün küresel kültüre en fazla

unsur kattığı alanlarından biri olan “Mut-fak Geleneği”nin kır ve köy ortamında ya-şatılan unsurlarını “halk mutfağı” olarak değerlendirmek, kent veya “saray” orta-mında yaşatılanlarını halkbilimi disiplini-nin dışında tutmak, bir kültürel araştır-ma konusu olarak “Türk Mutfağı” olgusu-nun tarihsel ve geleneksel boyutlarının kavranmasını zorlaştıracacağı ve varılan bi-limsel sonuçların sığ olması gibi bir tehli-ke yaratacağı gibi, ürün bütünlüğü orta-dan kalkacağından ulusalın küresele ka-zandırılması süreçlerine de hizmet etme-yecektir.

Türk kültür ürünleri içinde halkbi-limciler tarafından göreceli olarak “parça-lanmadan” incelenen ve “bu bizim disiplin-imiz” diyen tutucu bir araştırmacı grubu bulunmayan “daha az sorunlu örnek” ol-duğu için bilerek seçtiğimiz “mutfak” mo-delinden hareketle konuyu “pastırma” ör-neğine indirgeyelim.

Deylim ki, Türk halkbilim araştırmacı-larının pastırma üzerine yaptığı araştı-rmalarda, “atlı göçebe kültürünün” etkisi-ne ve imgesel Ortaasya’ya göndermelerde bulunmaktadır. Bir Balkan veya Anado-lu Türk köyünde üretilen pastırmanın hangi yolla ve nasıl Ortaasya’ya bağlanabileceği, tarih araştırmalarından bağımsız değildir. Türklerin Anadolu ve Balkan-lara gelişlerini, yerleşmelerini, yerli ve çevre kültürlerle etkileşimlerini, halkbi-limcinin de kendi disiplin yöntemlerine göre incelemesi, araştırması beklenmeli-dir. Pastırma modelinde, derleme çevre-sinden Ortaasya’ya veya Antik Anado-lu’ya uzanırken, kentin sunduğu kaynak-ları da kullanmak gerekmektedir. Ne yazık ki, halkbilimcinin yararlanmak gere-ğini duymadığı binlerce kent soylu tarihsel kaynağın, pastırmanın ortaya çıkışın-da veya gelişip çeşitlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu da yeterince değeri-ndirilmemektedir. Öte yandan, konunun de-taylı bir biçimde araştırılması bağlamın-

da, “köy pastırması” ile “kent pastırması” arasındaki hazırlanış, lezzet ve sunuş farklarının belirleneceği tekniklerin kul-lanılması doğal ise de, araştırmanın ana başlığının “Türk Kültürü”, ara başlığının “Türk Mutfağı” olduğu gerçeğini göz ardı ederek ve onlarca alt başlık yaratarak, ko-nuyu içinden çıkılmaz karmaşık disiplin-ler yumağı haline getirmek ve çözümsüz-leştirmek tuzağına düşülmemelidir. Bu tuzağına düşüldüğü zaman, “ulusal veya sınıfsal pastırmanın” “köy pastırması” oldu-ğu, “kent pastırması”nın, “yabancı kültür-lerin etkisinde veya burjuva üretimi” ola-rak değerlendirildiği bir sürecin de başla-masıyla, pastırmanın tanıtımının ve ulu-saldan küresele kazandırılmasının önüne bir de ideolojik engel çıkacaktır. Böylece, Türk ulusal kalıtı olarak pastırmanın kü-reysel kültüre kazandırılması çalışmaları, düşünce ve eylem birliği oluşmadığı, ger-çek Türk pastırmasının hangisi olduğu konusunda anlaşma sağlanamadığı için başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bir kültür değerinin küresele kazandırılmasının üretim ve tüketim aşamalarında Türk kültür ve ekonomi hayatına sağlayacağı katkısı da halkbilimci dikkate almak ve küresele kazandırılan bir unsurun kent veya kır kökenli olmasının bu aşamada önemini yitirdiği gerçeğini değerlendirmek durumundadır.

Türk kültürünün “halk” adına bağla-nan kır ve köy kökenli gelenek ürünleriyle, “halk” adına bağlanmayan kent köken-li gelenek ürünleri, “pastırma” modelin-den hareketle yeniden gözden geçirilmeli-dir. Biraz abartılı bir ifadeyle, birer makale başlığı olması gereken konuların iki yüzyıllık Türk sosyal bilimler tarihinde nasıl birer “bilimsel disiplin”e dönüştürül-düğü, Türk kültür ürünlerinin böylece na-sıl parçalanarak ve paylaşılarak kavranı-lamaz, anlaşılabilir ve yararlanılmaz ha-le getirildiği konusu yeniden ele alınmalı-dir.